

УДК 811.161.2'42

Поповський А.М. ©

доктор філологічних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-4-21-23

НАРОДНОРОЗМОВНА ПРАВНИЧА ЛЕКСИКА В ОПОВІДАННІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА «ПЕРЕКОТИПОЛЕ»

Розглянуто народнорозмовну правничу лексику слобожанського діалекту, вперше уведена в тканину художньої прози, та її дискурсивний потенціал у становленні української юридичної термінології.

Ключові слова: арешт, арештант, вердикт, доказ, допит, злодій, зізнання крадіжка, обшук, суд.

Постановка проблеми. Мета. Дослідники художньої спадщини Г.Ф. Квітки-Основ'яненка привертати здебільшого увагу до аналізу творів сентиментального та гумористичного плану і чомусь оминали оповідання «Перекотиполе», в якому порушено болюче питання моральної гідності простих людей, питання злочинності і добродійності, які є нагальними і в наш час. Більше того, письменник мав можливість безпосередньо спостерігати за правосуддям того часу, бо сам «перебував на різних адміністративних посадах – повітового предводителя дворянства (1817–1828), совісного судді (1832–1840), голови Харківської палати карного суду» [1, с. 5].

Виклад основного матеріалу. Він творчо використав широко відому в народній творчості легенду про перекотиполе, яке викрило злочин, свідком якого було лише воно. Не випадково перший прозаїк в історії української літератури обрав тему для реального відтворення тих негативних явищ, які були притаманними для тогочасного суспільства, застерігаючи про те, що всякий злочин рано чи пізно буде розкритий, бо «...є суд Божий. Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятійший, саме істинне добро, сама чистая правда. Він не потерпить, щоб яке злеє діло так і минулося» [2, с. 299].

Змальовуючи будні трудового слобожанського селянства і купецтва, Квітка яскраво відтворив представників двох соціальних груп односельців в образі Дениса Лиско-туна, хитрого, підступного злодія, мошенника і душогуба та Трохима Венгера, скромного, працелюбного, чесного і віруючого селянина. Автор твору майстерно передає особливості живого народного мовлення слобожанського ареалу, використовуючи наявні живомовні одиниці судочинної лексики: *рештант, заключеніє*:

«Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться: ведуть *рештантів*, і попереду їх салдати з ружжами. Приглядається Трохим – аж меж ними йде і Денис. «Доживсь честі!» – подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його *заклученіє*. Що ж Денис? Глянув бистро, бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалили, як кине ту милостиню геть і сказав: «Щоб було ти лучше пропав, чим мене бачити у такій нарузі!» – і пішов собі не оглядаючись [2, с. 311]. Поряд з цим Квітка-Основ'яненко вдається до широких описових картин із загальнонародними висловами, що віддзеркалюють злочинні дії правопорушників і діяльність правоохоронних органів: *почали пропадати, мати пеню, доказ, зведено, забрато, ськати, холодна, допрос писати* та ін., зміст яких розкриває у тексті:

а) к р а д і ж к а: «У одному селі *почали пропадати* кури: за ніч у однім дворі *пропаде* курка, у другім зо три, де й більши... Далі та далі *почали усе більши, усе більши* кури *пропадати*, та вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волості [2, с. 300];

б) о б ш у к: «Тут вже Денис пошле парубків на хату **ськати**, а сам забира хазяйство, руки їм зв'язує, і старого, і малого – усіх шле до волості. Не знайшовши тут більш нічого, йдуть у другий двір. Там вп'ять через скільки дворів, вп'ять знайдуть де хустку, де очінок або що таке, і усе знаходить Денис по горіщам. Мабуть, пильніш усіх **ськає**, що ніхто, окрім його, не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до жодного забирають і пруть до волості, і вже повну **холодну** натирили і людей, і жінок, і дівчат, і малих дітей [2, с. 303];

в) д о п и т: «Почали їх випитувати, розпитувати, з жодного **допрос писати**. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: «Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!» Тау усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказувати. «Що з того, що знайшли на горіщі пояс чий або плахту? Може, який бездільник порався, комору викрав та порозкидав по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!» [2, с. 303];

г) з і з н а н н я: « – Говори, признавайся, это твоє дело? – крикнув **справник** на Дениса.

Той як затрусився і повинився **уво всім**, що як почав з курей **красити**, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по всім усяодам **кralи**, та з циганами, **природженими злодіями**; як і де з ними і кого **обікрав** – **усе розказав**; далі – як і старця немоцного **зарізава**, надіючись у нього грішми поживиться; **усе дочиста розказав**, і як на других **пеню зводив**» [2, с. 324];

д) арешт: «Приглядається Трохим – аж меж ними (заарештованими – А.П.) йде і Денис. «Доживсь честі! – подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Побіг швиденько і подав йому, що там лучилося, **на його заключеніє** [2, с. 311].

д) звільнення з-під арешту: «Правда, – каже голова, – **випустіть людей з холодної**, вони не винуваті; може, і справді, що їм підкинута» [2, с. 304] і т.п.;

е) опис процесу досудового слідства:

Пробігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у такім і такім місці лежить **зарізаний чоловік**; а хто? Вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих належних людей послав, щоб біля того **зарізаного калавурили** і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись, або що такеє робити, або казати, то його, **як підозрительного**, узять і до волості привести. Тут же написали **лепорт до земського суду** об такім случаї, що «**скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, пр. імені і прозванію неівестний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла**» [2: 321].

У контексті оповідання Квітки загальновідоме слово **пеня** [4, заст. Біда, горе] СУМ, VI: 117] у сполученні з дієсловами **мати, складати, зводити** формують нові фразеологічні одиниці юридичного плану та близькі до них:

1) підозра:

– На кого **маєте пеню**, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби б по правді **доказ** був, – так сказав голова [2, с. 300];

2) провина, наклеп, поговір: – Та як ж се можна, щоб на тебе хто подумав? – казали парубки. – Се вже не знать що, коли на тебе таку **пеню складати!** [2, с. 302];

3) приховувати, замігати сліди злочину:

– Що з того, що знайшли на горіщі пояс чий або де плахту? Може, який бездільник порався, комору викрав та порозкидав вещи по другим дворам, щоб на нього **пені хто не звів!** [2, с. 303];

4) присягатись у нерозголошенні злочину:

«Повір не мені – Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду **держатись присяги** і тебе не попрікну ні у чім [2, с. 319].

Доречно використовує автор твору усталені в живому мовленні приказки, що сприймаються як вердикт судочинної справи: «Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! **Катюзі по заслузі!** Полискотав його катюга добре, і спроваджено до компанії, до товариства, **де козам роги правлять** [2, с. 325]; добирає дієслівні синоніми правового порядку: **красити** – **потягти** – **обідрати** – **пограбувати**; **попався** – **викрутився** – **вивернувся** та ін.

– **Піймайте**, – каже, – мені злодія, хто се у нас **краде!** Я його... я йому!.. Він в мене **зогніє у холодній!** [2, с. 301]. ...доглядай, сидячи біля лавки, щоб хто чого **не потяг** [2, с. 308]; ... як же побачив, що сторожі куди задивились, то тут він **потяг**, що ближче, а сам шмигнув дальше [2, с. 309]; «Та ну, цур тобі з твоїми грішми, що, мабуть,

у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе **обідрати!**» [2, с. 315]; «А ти думав, що Денис став бездільником, піде на каторгу, так отсе швидше біжиш додому розказувати про мене, що я **попався?** ... Скажи мені на милість, як ти **викрутився?** [2, с. 313]. «Де вже мені покаятись! Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се моє діло. Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям..., брав гроші та багатів... лавки **обікрав... вивертівся** [2, с. 318];

іменникові синоніми: *пропажа* – *воровські вещи*, *докажчики* – *свідителі*, *сторожі* – *калагурні*, *біда* – *напасть* – *нужда*:

«Так усе **пропажа** є, а слід відведено; хто його до правди добереться [2, с. 300]. Як обіськували, так він, було, де сам **ворівські вещи** знаходив [2, с. 324]. Хоч його і під суд віддадуть, та як **докажчиків, свідителів** нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого худа [2, с. 299]. Позамикав уже сам усі замки як слідувало, тут же із **сторожів** найняв двох, щоб від його лавки не відходили через усю ніч, і вернувся на кватирю. Тепер не ходи до лавки, щоб той бездільник не зробив тобі якого худа. Там є **калагурні** [2, с. 311]. Аж поцілував його, що відвів від нього таку **биду** і задалегідь сказав про таку **напасть** [с. 311]. «Я і сам жалкував, побачивши тебе у такій **нужді**» [2, с. 313] тощо.

Висновки. Таким чином, Квітка-Основ'яненко в оповіданні «Перекотиполе» вперше творчо використав у художній прозі своєрідний шар правничої лексики, яка побутувала в тогочасному живому народному мовленні (*калагурні, ськати, мати пеню, допрос писати, свідитель*) і традиційному діловодстві судочинства (*земський суд, каторга, справник, острог, поняті*) Слобожанщини ХІХ ст., відтворивши реальні картини життя трудового і злочинного світу місцевого населення, і сприяв утвердженню й збагаченню української юридичної термінології, яка й донині перебуває в стані її нормотворчого удосконалення в умовах суверенної України.

І хоч змінюються історичні епохи, реформуються правочинні системи, проте не зникає злочинний світ грабіжництва, жорстокості, вбивства, якими від початку існування людства й до сьогодні (смерть громадської активістки Катерини Гандзюк та ін.) не вироблено тих профілактичних засобів, щоб унеможливити будь-якого підґрунтя для розвитку цього антигуманного явища в цивілізованому світі. Ця болюча проблема була як для Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, так і для сучасного суспільства лишається важливим чинником у боротьбі з різними проявами злочинності і порушення громадського правопорядку. На жаль, у засобах масової інформації України спрацьовує констатація про здійснення злочинних фактів і послаблена увага до профілактичних заходів та удосконалення суворих дієвих законів щодо злочинців. В українському суспільстві врешті-решт усі громадяни мусять суворо дотримуватися конституційних і правових норм законодавства і нести сувору персональну відповідальність за їх порушення.

Бібліографічні посилання

1. Зубков Сергій. Перший прозаїк нової української літератури // Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Вибрані твори. Київ: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1988. 328 с.
2. Квітка-Основ'яненко Григорій. Вибране. Київ: Державне вид-во худож. літ., 1961. 527 с.
Надійшла до редакції 14.12.2018

SUMMARY

Popovskyy A.M. People's folklore legal lexicity in the story by Grigoriy Kvitka-Osnovyanenko's "Perekotypole". The article deals with colloquial vernacular legal vocabulary of Slobozhanskyi dialect, introduced into fictional prose for the first time, and its discursive potential in Ukrainian legal terminology formation.

Keywords: *arrest, arrestee, verdict, evidence, interrogation, criminal, confession, theft, search, court.*